

REYLA TƏBRİZ qızı ƏLİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

ÇAĞDAŞ GÜNEY AZƏRBAYCAN ROMAN JANRI İLƏ BAĞLI ARAŞDIRMALAR: GÜNTAY GƏNCALPIN “YÜKSƏL BİROL” ROMANI

Güney Azərbaycan bədii nəsrinin tarixi poeziya ilə müqayisədə daha yaxın tarixə dayanır. Burada yaranan əsərlər daha çox nəzm formasında olsa da sonrakı dövrlərdə nəsr əsərləri də yaranıb, inkişaf etməyə başlayıb. Güney Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan nəsr nümunələri poeziyada olduğu kimi həm ana dilində, həm də bəlli səbəblərə görə fars dilində qələmə alınır.

Güney Azərbaycan ədəbiyyatında ana dilinin uzun müddət məhdudlaşdırılması, ana dilinin az işləkliyinin təsirləri özünü ədəbi dildə büruzə verirdi. Güney Azərbaycan ədəbi dili Şimalda olduğu kimi tam şəkildə formalaşmış, oturmuş dil deyildi. Buna görə də Güney Azərbaycan ədəbiyyatında yaranmış bədii nəsr nümunələrinin bədii dili Şimali Azərbaycan ədəbiyyatındakı nəsr örnəkləri ilə kəskin şəkildə fərqlənirdi: “Burada ədəbi dil tam şəkildə formalaşmadığı üçün ana dilində yaranan bədii örnəklərdə, o cümlədən nəsr nümunələrində fərqli ləhcə, yazı tərz, üslub çalarları özünü büruzə verməkdədir. Belə ki, yazıçıların bir qismi Türkiyə türkcəsinə, digər qismi Quzey Azərbaycanda mövcud olan ədəbi dilə, üçüncü bir qismi ortaq türkcəyə önəm verməkdədirlər. Bununla yanaşı, Güney Azərbaycanda yaranan mövcud bədii nümunələrdə danışq dilinin örnək tutulduğu, hətta ləhcə və şivə xüsusiyyətlərinin qorunduğu əsərlərə də təsadüf olunur” (1, s. 12).

1991-ci ildən Sovet imperiyasının süqutu, Azərbaycanın şimalının azadlıq əldə etməsi Güney və Quzey arasındakı ədəbi əlaqələri də gücləndirdi. Və bu dövrdən nəsrin inkişafı daha da sürətləndi, ana dilində nəsr nümunələri yaranmağa başladı.

Güney Azərbaycan bədii nəsr janrı baxımından rəngarəngdir: “Burada roman, povest, hekayə, miniatür, memuar ədəbiyyatı, sənədli nəsr və başqa janrlarda yazılmış bədii örnəklər mövcuddur” (1, s. 13).

Güney Azərbaycan yaranan nəsr nümunələri üçün özünəməxsus olan xüsusiyyət onun xalq təfəkkürünə, folklor qaynaqlarına, mifoloji düşüncə tərzinə söykənməsi idi.

Dövr müasirləşdikcə, ədəbiyyat inkişaf etdikcə Güney Azərbaycan nəsrində də yeniliklərə uyğunlaşırdı. Müasir dövrdə Güney Azərbaycan ədəbiyyatında sadəcə ənənəvi yazı tərz deyil, dünya ədəbiyyatında geniş yayılmış bir sıra yazı növləri, ədəbi meyllər də müşahidə olunur. “ Çəğdaş Güney nəsrində diqqəti çəkən məqamlardan biri dünya ədəbi prosesi ilə əlaqə və bağlılığın yaradılmasına cəhd edilməsidir. Burada dünya ədəbiyyatında özünü göstərən əksər ədəbi meyllərin bu və ya digər şəkildə təzahürünü müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, ənənəvi realist nəsrlə yanaşı, modernist, postmodernist yazı tərz ədəbiyyatın, o cümlədən bədii nəsrin üslub axtarışlarında çəvik şəkildə yer tutmaqdadır” (1, s. 13).

Bu və ya digər xüsusiyyətlər çağdaş dövr Güney Azərbaycan bədii nəsrinin özünəməxsus keyfiyyətləridir.

Çəğdaş Güney Azərbaycan ədəbiyyatında geniş yayılmış, aparıcı janrlardan biri roman janrıdır. 19-cu əsrin ikinci yarısından başlayaraq Güney Azərbaycan ədəbiyyatında, həmçinin də İranda kiçik həcmli nəsr nümunələri-povest, hekayələrlə yanaşı, iri həcmli roman nümunələri də yazılırdı. Güney Azərbaycan ədəbiyyatında Zeynalabdin Marağayı və Mirzə Əbdürrəhim Talıbov realistik roman janrının baniləri sayılır. “Xüsusilə, “Zeynalabdin Marağayinin “İbrahimbəyin səyahətnaməsi” romanı Güney Azərbaycanda, həmçinin, İranda yazılmış ilk sosial romandır” (2, s. 6).

Roman fars dilində yazılmışdır. Bu roman eyni zamanda həmin dövrdə İranın ictimai-siyasi vəziyyətini olduğu kimi əks etdirir. İranın inkişaf cəhətdən digər ölkələrdən geridə qalması, xalqın savadsızlığı, məmurların özbaşınalığı əks olunur. Məhz buna görədir ki, uzun müddət bu romanın oxunması və nəşri qadağan olunmuşdur.

Güney Azərbaycan romanının ilk nümunələrindən biri olan Mirzə Əbdürrəhim Talıbovun farsca qələmə aldığı “Kitab yüklü eşşək” alleqorik romanında maarifçilik ideyaları təbliğ olunmuşdur.

1990-2010-cu illər ərzində Güney Azərbaycanda yazılmış roman janrı nümunələri də kifayət qədər vardır. Bu dövr roman müəlliflərinə Vali Gözətən, Guntay Gəncəalp, Tağı Fazili, Rza Bərahəni, Nasir Mənzuri, Əziz Səlamə, Eyvaz Taha və başqalarını nümunə kimi göstərə bilərik.

Çağdaş Güney Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən biri Guntay Gəncəalpdir. Guntay Gəncəalp nəsir, tərcüməçi, publisist kimi fəaliyyət göstərir. Onun nəsr fəaliyyəti “Sezenin sevgisi” adlı hekayələr toplusundan, “Yüksəl Birol” adlı roman, “Qaranlıqda çıxan ildırımlar” adlı məqalələr toplusundan, “On iki əsr sübut”, “Abbas Mirzə və Azərbaycan”, “Pərdələr arxasında gizlədilmiş tarix” kimi tərcümə əsərləri, “Qırmızı balıq” adlı uşaqlar üçün romandan ibarətdir.

Müəllifin “Yüksəl Birol” adlı romanı 2009-cu ildə qələmə alınmışdır. Roman olduqca önəmli məsələlərə toxunur. Burada İranda yaşayan Azərbaycan türklərinin həyat tərzləri, qarşılaşdıqları çətinliklər əks olunmuşdur. Romanda İran-İraq müharibəsi fonunda hərbi məsələlər, eyni zamanda ailə-məişət, dini, mədəni, ədəbi məsələlərə geniş yer verilib. Romanı oxuduqca Azərbaycanın başına gələn bu faciəyə, bir-birindən ayrı düşmüş xalqa, və qürbət eldə soydaşlarımızın başına gətirilən çətinliklərə, keşməkeşli günlərə kədərlənməmək əldə deyil. Romanda Güney Azərbaycan türklərinin milli kimliklərinə necə bağlı olduğu ayəni şəkildə sübut olunur.

İlk öncə romanın adı diqqəti çəkir. Romanın adı qəhrəmanın adı Yüksəl Birolun adı ilə adlandırılıb. Əslində bu adın özü əsərin məzmunu ilə tam uyğunlaşır. Roman Azərbaycan türklərini yüksələrək birləşməyə səsləyir. Birləşərək, həmrəy olmağa öz haqqını tələb etməyə səsləyir.

Roman İran-İraq savaşı dövrünü əhatə edir. Güney Azərbaycanlı gənclərin də müharibədə iştirak etmək üçün əsgərliyə aparılması və onların könülsüz olaraq yola düşməsi təsvir olunur. Minlərlə gənc öz Vətəni belə olmayan torpaqlar uğrunda canlarını fəda edirdilər. Onlar geri dönüşün olub-olmadığını bilmədikləri bu müharibədə döyüşməyə məcbur edildilər. Kimin üçün, nə üçün döyüşdüklerini belə bilmədən qurban gedirdilər:

“Kitablarını mərmilərin taxta qutularından düzəltdiyim kitabxanalara düzdükcə içim od tutub yanırdı. Azərbaycanın belə gənclərini Xomeyni adında bir qatil ölüm savaşına yollayır. Hər tərəfə baxırsan türk gəncidir hamısı. Önlərin tam əksəriyyəti türk. Kimin üçün, hansı vətən üçün savaşırıq, hansı vətən üçün ölüürük, öldürürük?” (3, s. 5).

Romanda təsvir olunan əsgərlik səhnələrində savaş əslində iki ayrı cəbhədə gedirdi. İran-İraq müharibəsi ilə yanaşı, türk-fars savaşı da özünü göstərirdi:

“Əsgərlikdə, özəlliklə türkləri çox təhqir edirdilər. Bəzi yazısı-pozusu olmadığı üçün fars dilini bilməyən türklərə qarşı çox çirkin davranırdılar. Ona görə də bir neçə dəfə savadsız türk gənclərini aşağılayan farsları birləşib yaxşıca döymək zorunda qaldıq. Elə vururduq ki, dişləri qırılırdı. Türk -fars savaşı əsgərlikdə ən açıq şəkildə hiss olunur” (3, s. 2-3).

Romanın bir çox yerində biz farsların türklərə qarşı düşmənliyini, pantürkist, panislamist damğası vuraraq təhqir edirdilər:

“Əsgərlikdə farslarla bir səngərdə, bir yerdə yaşadığımız üçün onların sosial psixologiyalarında var olan türk düşmənliyini açıqca görürdük. Ancaq türk şəhərlərində bunu görmək mümkün olmur. Yəni gözlə görülmür, sadəcə gözlə görünməyən fars siyasəti türk yurdlarında türkləri yox etməkdədir” (3, s. 4).

Romanda təsvir olunan əsas obrazlar-Yüksəl, Yağmur, Nazlı və adı verilməyən Muğanlı gənc əsgər obrazları oxuculara ümid verir. Azərbaycan türklərinin onlar kimi dilini, tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını, milli kimliyini qoruyan, yaşadan və gələcək nəsillərə miras qoyan gəncləri olması olduqca qürurverici hadisə idi.

Yüksəl obrazı savadlı, türk dilini yaxşı bilən və o dildə çoxlu kitablar oxuyan, mənəviyyatca yüksək, vətəni çox sevən bir obrazdır. Onun nişanlısı Yağmur da İstanbulda təhsil alan, Yüksəl kimi vətənpərvər gənc obrazıdır. Bu obrazlar roman boyu ana dilinin qorunması, unudulmaması, inkişaf etməsi üçün mübarizə aparırlar. Onlar bütün qəlbi ilə inanırdılar ki, doğma dilini, mədəniyyətini, tarixi keçmişini ətraflı bilən, milli kimliyinə dərinlən bələd olan xalq heç bir siyasi sistemə məğlub ola bilməz. Və bunun uğrunda mübarizə aparırdılar.

Roman boyu müxtəlif epizodlarda bir sıra maraqlı hadisələrə rast gəlirik. Hadisələr daha çox Yüksəl ilə dostunun məzuniyyətə gəldiyi qısa müddətdə təsvir olunur. Bir aylı bu müddətdə onlar növbə ilə bir-birinin evində qalaraq daha çox qaynayıb-qarışırlar. Bu hissədə biz həm də onların ailələri ilə də yaxından tanış oluruq. Hər ikisinin ailəsi olduqca mədəni, mehriban, incə düşüncəyə malik və ən əsası vətənpərvər insanlardırlar.

Romanın maraqlı süjet xəttlərindən biri Yüksəlın dostunun Təbrizdə milli adət-ənənələrlə keçirilən toy məclisinə getmələri idi. Bu toy bizim gördüyümüz, bildiyimiz toylardan çox fərqli idi. Belə toylarda milli mədəniyyəti sevən insanlar bir araya yığışırdılar. İslamçı basqılara rəğmən qızlar və oğlanlar eyni məclisdə yığışaraq bir yerdə rəqs edib, şeirlər, mahnılar söyləyirdilər. Bu cür toy məclisləri hər zaman Təbrizdə milli himnə çevrilmiş “Azərbaycan” mahnısı ilə başlayardı. Məclisdə iştirak edən farslar bu haldan narahat olaraq etiraz edərək: “Kopolu pantürkistlər bütün məclislərimizi yavaş-yavaş ələ keçirirlər” (3, s. 34) - deyirdi.

Romanın bu hissəsində bəy və gəlini təbrik etmək üçün Yağmurun hazırladığı nitqi söyləməsi, daha sonra onlara “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunu hədiyyə etməsi, Yüksəlın muğam ifa etməsi, Nazlının şeir deməsi, Muğanlı əsgərin də öz yurdu ilə bağlı şeir söyləməsi kimi milli hissələrin yüksək olduğu səhnələr təsvir olunmuşdu.

Özəlliklə Yağmurun bəy və gəlini təbrik edərkən etdiyi çıxış, söylədiyi vətənpərvər nitq, insanları öz kökünü unutmamağa, birlik olmağa səsləməsi xüsusi yer tutur:

“Mən Ülkər dostumun düyünü münasibəti ilə bir hədiyyə almağı düşündüm. Çox düşündüm ki, necə bir hədiyyə ala bilərəm həm özüm bundan məmnun olum, həm də Ülkər. Sonra da bu kitabı hədiyyə olaraq Ülkərə təqdim etmək qərarına gəldim. Bu nəfis kitab İstanbul nəşri olan “Kitabi Dədə Qorqud”dur.”-dedi. Bu zaman əl çalmalar başladı və “Yaşasın Azərbaycan, Yaşasın türk qızı!” kimi ordan-burdan səslər yüksəldi. Yağmur sözlərinə davam etdi: “Nədən bu kitabı seçdim, bilirsinizmi? Çünkü bizim milli dəyərlərimizin təməlini oluşturan bu kitab və kitabdakı dastanlardı. Soysuz, köksüz bir millət olmaz. Bizim bir atalar sözümüz var, deyir ki, “Ot öz kökü üstündə bitər.” Bizim də kökümüz budur. Öz kökümüz üstündə yüksəlməliyik” (3, s. 35).

Roman boyu çox yerdə biz “Ot öz kökü üstə bitər” atalar sözünün işləndiyini görürük. Bu atalar sözü əslində müəllifin bu romanla oxuculara çatdırmaq istədiyi ideya ilə birbaşa səsləşirdi. Millətin öz milli kimliyini, soy-kökünü unutmaması onun faciəsi demək idi. Çünki milli mənsubiyyətini, soy-kökünü, ana dilini bilməyən xalqlar məhvə məhkum olurlar.

Romanda qaldırılan başqa bir məsələ də ana dilinin inkişafı məsələsidir. Xüsusilə ana dilində nəsrin zəif inkişaf etməsinin səbəbləri Yüksəl ilə dostunun müzakirəsi zamanı aydın olur. Türk dilində nəsr və nəzm müqayisə olunur və nəsr cəhətdən zəif olması qeyd olunur. Ana dilində təhsil almaq İranda qadağan olduğu üçün ana dilinin qrammatikasını mükəmməl öyrənmək mümkün deyil. Qrammatik bilgidən məhrum olan millət öz ana dilində mükəmməl nəsr örnəkləri yazı bilməzlər. Nəsr inkişaf etmədikcə ədəbi dildə estetik səviyyəyə yüksələ bilmir. Muğanlı gəncin ana dilinin tarixdən silinib getməməsi üçün nə etmək lazımdır? -sualına Yüksəlın verdiyi cavab olduqca maraqlı, eyni zamanda həqiqətə söykənən fikirlər var idi:

“Türkiyə ilə ilişki qurmaq çətin deyil. Bir nəsil yetişməlidir ki, bolluca türkçə kitab oxuyub və düşüncəsini türkləşdirsin. Bu gün bizim düşüncəmiz və düşüncə dilimiz farscadır. Bunun yerinə türkcəni yerləşdirmək üçün İran mühitində heç bir imkan yoxdur. Çünkü bir tək elmi, tarixi, fəlsəfi əsər türk dilində yoxdur. Bizim zehnimiz və tariximiz burxulmuş. Bu burxulmuşluqdan qurtuluşumuz da yalnız türkçə oxumaqla bərtərəf edilə bilər. Ona görə də Türkiyəyə çox önəm verməliyik. Bəlkə Quzey Azərbaycanda bəzi bilgilər ola bilər. Ancaq Sovetlər hələ ki, ətrafına dəmir pərdə çəkmişdir. Orada da bizə yarayacaq bir şeylər ola bilər, lakin çox da qapsamlı bilginin Bakıda olacağına inanmıram, çünkü əsərdə yaşayan toplumların dili gəlməz” (3, s. 19).

Romanın yaddaqalan epizodlarından biri də gənclərin ustad Şəhriyarla görüşükləri səhnədir. Bu hissədə ustad şairin dəyərli fikirləri maraq doğurur. Şəhriyarın söhbətlərində həm müharibədə günahsız yərə qurban gedən cavanların narahatlığı, həm dilinin, doğma vətəninə düşdüyü vəziyyətin dərin kədəri hiss olunur. Şair ana dilində yazdığı əsərlərinə, xüsusilə də “Heydərbabaya salam” poemasına görə çox incidildiyini, sosial imkanlardan məhrum edildiyini qeyd edir, sonda “Səhəndiyyə” poemasının necə qələmə alınmasından bəhs edib. Müəllif Şəhriyarın nitqində də nəsrimizin nisbətən gec və zəif inkişaf etdiyini və bunun əsas səbəbinin ana dilimizin sıxışdırılması, bunun da nəsr yazmağı çətinləşdirməsi olduğunu qeyd edir:

“Anamdan, nənəmdən, ağsaqqallardan eşitdiyim nağıllar əsasında roman yazmaq istəyirdim. Dilimizdə nəsr yazmaq fürsətini bizə tanımadılar. O qədər ədəbi yaradıcılıq içimdə dəfn oldu ki. Siz çox

gəncsiniz və bir də tanınmırsınız. Tanınmış olsanız sizləri də əziyyət edərlər. Qoymazlar ana dilinizdə yazasınız” (3, s. 71).

Roman kədərli sonluqla bitir. Məzuniyyəti bitirib müharibəyə geri qayıdan Yüksəl qızgın döyüşlər zamanı bomba atılması nəticəsində həyatını itirir. Onun ölümündən dərindən sarsılan əsgər dostu qollarında can verən Yüksəlin intiqamını alacağına, onun ideyalarını davam etdirəcəyinə, insanların beynlərində milli düşüncəni formalaşdıracağına söz verir və bunda sonrakı fəaliyyəti bu məqsədə yönəlir.

Güntay Gəncəlpın bu romanı oxucuda çox güclü inam hissləri doğurur. Romandakı obrazlar kimi tarixinə, soykökünə yaxşı bələd olan, ürəyi azadlıq eşqi ilə çırpınan gəclərin gerçək həyatda da var olduğu şübhə doğurmur. Bu cür gənclər olduqca istiqlalə olan inam daha da artır. Düşünürəm ki, bu roman hər bir vətənpərvər oxucuda milli ruh oyadır, vətənin azadlığını, bütövlüyünü arzulayanların qəlbinə ümid toxumları səpir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Güney Azərbaycan nəsr: Başlanğıcdan bu günə qədər (Antologiya) Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2017, 576 s.
2. Esmira Fuad “Müasir Güney Azərbaycan ədəbiyyatı”. // Respublika.- 2008.- 17 dekabr
3. “Yüksəl Birol” Güntay Gəncəlp, “Qanun” nəşriyyatı, Bakı: 2009, 180 s.
4. <https://niftiyevibrahim.blogspot.com/2013/02/guntay-gncalp-yuksel-birol.html>
5. <https://ebooks.azlibnet.az/book/YJ81U2pk.pdf>

Reyla Təbriz qızı Əliyeva

Çağdaş Güney Azərbaycan roman janrı ilə bağlı araşdırmalar: Güntay Gəncəlpın “Yüksəl Birol” romanı

Xülasə

Güney Azərbaycan nəsr ümumi Azərbaycan nəsrinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Güney nəsr hər zaman mübariz ruhlu olmuşdur. Bu məqalədə Güney Azərbaycan ədəbiyyatı nəsrinin əsas janrlarından olan roman janrı haqqında danışılır və Güntay Gəncəlpın “Yüksəl Birol” romanı təhlilə cəlb olunur. Romanın müasir ədəbiyyatımızda mövqeyi, oynadığı əsas rol müəyyənəldirilir. Roman Güney Azərbaycan ədəbiyyatının keçdiyi yolları, dilimizin, mədəniyyətimizin uğradığı qadağalar və bu qadağalara qarşı gənclərin apardığı mübarizələri olduğu kimi əks etdirir.

Açar sözlər: roman, nəsr, Güney Azərbaycan. Güntay Gəncəlp, Yüksəl Birol

Рейла Тебриз кызы Алиева

Исследования жанра современного южно-азербайджанского романа: роман Гунтая Гянджалпа “Юксал Биrol”.

Резюме

Южно-азербайджанская проза - неотъемлемая часть общей азербайджанской прозы. Южная проза всегда была воинственной. В статье рассматривается жанр романа, одного из основных жанров прозы в литературе Южного Азербайджана, и анализируется роман Гунтая Гянджалпа “Юксал Биrol”. Определено место и главная роль романа в нашей современной литературе. Роман отражает путь южноазербайджанской литературы, запреты на наш язык и культуру, а также борьбу молодежи против этих запретов.

Ключевые слова: роман, проза, Южный Азербайджан. Гунтай Ганкальп, Юксель Биrol

Reyla Tabriz gizi Aliyeva

Researches on the contemporary South Azerbaijani novel genre: Guntay Ganjalp's novel “Yuksal Birol”

Summary

South Azerbaijani prose is an integral part of general Azerbaijani prose. Southern prose has always been militant. This article discusses the novel genre, one of the main genres of prose in South Azerbaijani literature, and analyzes Guntay Gancalp's novel "Yuksal Birol". The position and main role of the novel in our modern literature is determined. The novel reflects the path of South Azerbaijani literature, the bans on our language and culture, and the struggles of young people against these bans.

Keywords: novel, prose, South Azerbaijan. Guntay Gancalp, Yuksel Birol